

## אוניברסיטת בר-אילן



לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

## דף שבו ע

פרשת יתרו, תשס"ב  
מספר 430מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות  
ע"ש הלנה ופאול שולמן

## מה בין נוסח עשרת הדיברות שבלוחות ובתורה

יחזקאל מרגלית  
המכון הגבוה לתורה

על משמעות השינויים שבין נוסח עשרת הדיברות הראשונות שבפרשת יתרו (שמ' כ, ב-יג) והאחרונות שבפרשת ואתחנן (דב' ה, ו-יז) כבר עמדו פרשנים<sup>1</sup> וחוקרים<sup>2</sup>. גם הגמרא (בבא קמא נד, ע"ב) נדרשת למשמעות החילוק שבין נוסחי הדיבר החמישי המצווה אותנו על כיבוד אב ואם: "שאל רבי חנינא בן עגיל את רבי חייא בר אבא: מפני מה בדיברות הראשונות לא נאמר בהם טוב, ובדיברות האחרונות נאמר בהם טוב?

מעיון בפסוקים עולה, כי בנוסח הדיבר שבדברים נוספו שתי תוספות שאינן מופיעות בנוסח שבשמות – "כאשר צוך ה' א-להיך" (ה, יג) וכן "ולמען ייטב לך" (שם, טז).

התוספת הראשונה, המופיעה בדברים גם בדיבר הקודם העוסק במצוות השבת (ה, יב) מובנת, באם נקבל את ההנחה הרווחת, שנוסח הדיברות שבספר דברים כתבו משה, תוך שהוא חוזר על דברי ה', אך הוסיף מילים אלו לשם ביאור. אך התוספת השנייה, הטובה המובטחת למי שיכבד את אביו ואמו, מופיעה בנוסח שבספר דברים אך לא בספר שמות, ועל כך הקשה רבי חנינא בן עגיל לרבי חייא בר אבא. תשובתו המפתיעה של רבי חייא בר אבא הייתה:

אמר לו: עד שאתה שואלני למה נאמר בהם טוב, שאלני אם נאמר בהן טוב אם לאו, שאיני יודע אם נאמר בהן טוב אם לאו, כלך אצל ר' תנחום בר חנילאי, שהיה רגיל אצל ר' יהושע בן לוי, שהיה בקי באגדה. אזל לגביה, א"ל: ממנו לא שמעתי, אלא כך אמר לי שמואל בר נחום אחי אמו של רב אחא ברבי חנינא... הואיל וסופן להשתבר.

רבי חנינא שאל את שאלתו מתוך הנחה שרבי חייא יודע את שתי נוסחות הדיבר, אך רבי חייא לא רק שמעיד בעצמו שאינו יודע האם נאמר טוב בדיברות האחרונות, אלא אף גוער ברבי חנינא, שטוב יותר היה עושה באם היה מקדים ושואל האם רבי חייא בקי כלל בלשונות הדיבר. לאחר שהשאלה הובאה לפני חכם הבקי באגדה, רבי תנחום, למד רבי חנינא תשובה לשאלתו ולפיה - בלוחות הראשונים לא נאמר 'טוב' משום שהיו עתידים להישבר, ובאם היה נכתב בהם 'טוב', שמא היה ח"ו קץ לטובתן של ישראל.

תשובתו התמוהה של רבי חייא קשה ביותר, כפי שנסח זאת ה'פני יהושע' בפירושו על אתר:

<sup>1</sup> ראה אבן עזרא בפירושו הארוך לשמ' כ, א; רמב"ן שמ' כ, ז וכן פרשנים רבים אחרים.

<sup>2</sup> ראה מ.ד. קאסוטו, פירוש על ספר שמות, עמ' 173; א. מירסקי, פירוש 'דעת מקרא' לספר דברים, ירושלים תשס"א, עמ' קד.

הנה כל הקורא ישתומם על ככה וכי גברא רבא כר' חייא בר אבא לא היה יודע חלילה מה שהתינוקות של בית רבן יודעים, שלא נאמר טוב בדיברות ראשונות ובאחרונות כתיב...?

ניתנו פירושים ותירוצים רבים ומגוונים ע"י פרשני המקרא והתלמוד, להלן נסקור אחדים מהם.

#### א. פעמים שלא היו בקיאי בפסוקים.

מסקנה מחודשת זאת מעלה לא אחר מאשר ר"א מטוך, מבעלי התוספות, בפירושו לסוגית הגמ' בבא בתרא.<sup>3</sup> גם שם עולה, לכאורה, שאחד החכמים לא היה בקי בפסוקים. גם בעל העיון יעקב' בפירושו על אתר למד על מעלתם של דורות הראשונים, שהודו על האמת ולא התגדרו והתפארו במה שלא ידעו, גם כאשר לא היו בקיאים אפילו בדברי תורה.

ככל הידוע לי, אלו הם שני הפרשנים היחידים שלמדו את הדברים כפשוטם, שאומנם לא ידע רבי חייא את לשון הדיברות.

מסקנה זאת, אף שעשויה היא להיות נכונה לגבי חכמים מסוימים, או בענייני בקיאות בחלוקת הפסוקים וחסרות ויתרות,<sup>4</sup> קשה ביותר להולמה במקרה שלנו העוסק בנוסח עשרת הדיברות. יתירה מזאת, על פי אחת הדעות בגמ' כתובות (ח, ע"ב), רבי חייא היה מלמד פסוקים לבנו של ריש לקיש, ולכן קשה ביותר לקבל את הדברים כפשוטם שאכן רבי חייא לא היה בקי בפסוקים.

#### ב. טוב – "טוב לי תורת פיך".

לדעת בעל התורה תמימה 'טוב' שנאמר או לא נאמר בדיברות, אין פשוטו כמשמעו, אלא רומז הוא למדרש,<sup>5</sup> שכאשר נתבשר משה רבנו על קבלתם המחודשת של הלוחות השניים, שמח וקרא עליהם את הפסוק "טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף" (תה' קיט, עב). על כך שאל רבי חנינא, מדוע לפי המדרש קרא משה את הפסוק הזה רק כאשר קיבל את הלוחות השניים, ולא כאשר קיבל את הראשונים? ורבי חייא השיבו, שאין הוא מכיר כלל מדרש זה וטוב יותר יעשה באם ישאל חכם הבקי באגדה.

#### ג. טוב – רמז לאות ט'.

הרב ח. ארנטרובי<sup>6</sup> סבור כי השאלה אודות 'טוב' רומזת למעשה לאות ט' הנעדרת כליל מנוסח עשרת הדיברות הראשונות. שאלת רבי חנינא הייתה מדוע אין כל מופע של האות ט' בנוסח הדיברות הראשונות, כפי שאכן נמצא בנוסח הדיברות שבדברים במילה 'ייטב', ואילו רבי חייא שלא היה מודע לתופעה זו, הודה על חוסר בקיאותו בעניין זה. תימוכין להסבר זה מוצא הרב ארנטרובי בכך, שהמימרא הסמוכה בסוגיית הגמרא בבבא קמא עוסקת במשמעות ראיית האות ט' בחלום, לפיהן מוסר מימרא זאת הוא לא אחר מאשר רבי יהושע בן לוי.<sup>7</sup> לאור הסבר זה ניתן להבין טוב יותר את הקשר התמוה, על פניו, בין שני עניינים אלו.

#### ד. נוסח הלוחות השניים ונוסח הדיברות השניות.

לדעתי, התירוץ הפשוט והנוח ביותר, הועלה ע"י הרב ראובן מרגליות,<sup>8</sup> שביאר את שאלת רבי חנינא כמוסבת לא על נוסח הדיברות הראשונות והאחרונות הכתובות בתורה, אלא על נוסח הלוחות השניים. שאלתו הייתה, מדוע נאמר דווקא בהם 'למען ייטב' ואילו בלוחות הראשונים לא נאמר עניין זה. רבי חייא, שהיה בקי אף הוא בגרסת הכתובים, השיב שיש לפקפק בהנחה שנוסח הדיברות האחרונות שבספר דברים אכן משקף את נוסח הלוחות השניים.<sup>9</sup> יתכן שנוסח הלוחות השניים היה זהה לחלוטין לנוסח הלוחות הראשונים (כגרסת הדיברות הראשונות שבספר שמות),<sup>10</sup> ואילו גרסת הדיברות השניות שבספר דברים כוללת את השינויים שנעשו בידי משה רבנו, ולכן אין כל מקום לשאול על הבדל שכלל לא היה קיים בפועל, בין לוחות ראשונים ולוחות שניים.

#### ה. עשרת הדיברות בדיבור אחד נאמרו.

ברצוני להעלות כיוון שונה בתירוץ הדברים. ידועה לכל אמרת חז"ל 'שמור וזכור בדיבור אחד נאמרו',<sup>11</sup> במדרשים חלה אמירה זו גם על שינויים נוספים שבין שני הנוסחים, כגון: חילוף המילים 'עד שווא' ו'עד שקר'.<sup>12</sup>

<sup>3</sup> בבא בתרא קיג, ע"א ד"ה 'תרוויהו'. ראה דינו של בעל השד"ח, פאת השדה מערכת א' סי' כא' בעניין זה.

<sup>4</sup> בקידושין (ל, ע"א) מובא "אינהו בקיאי בחסירות ויתרות, אנן לא בקיאינן... בפסוקי נמי לא בקיאינן".

<sup>5</sup> שמות רבה (וילנא), פרשה מז, ד'.

<sup>6</sup> עינים בדברי חז"ל ובלשונם, ירושלים תשנ"ז, עמ' קמו'. מעניין לציין, כי כבר קדמוהו חז"ל בעניין זה ראה מדרש 'לקח טוב' פ' ואתחנן וכן בפירושו החזקוני לדב' ה, טז.

<sup>7</sup> בדפוסים איתא 'רבי יהושע' אך לגרסת כת"י מינכן ועין יעקב יש לגרוס 'רבי יהושע בן לוי'.

<sup>8</sup> המקרא והמסורה, תשמ"ט, מחקר א'. בדרך זו פירש ג"כ בעל ה'כלי חמדה' בפרשת ואתחנן עמ' כו.

<sup>9</sup> רש"י בפירושו לסנהדרין נו, ע"ב ד"ה 'כאשר צוין' וכן ט"ז י"ד סי' א' סק"א כתבו, שכל מה שכתוב בדיברות אחרונות שבדברים אכן היה כתוב בלוחות השניים.

<sup>10</sup> כן העלה רמב"ן לשמ' כ, ז ש'זכור' היה כתוב בלוחות ראשונים ושניים כאחד, וראה דחייתו הנמרצת של אבן עזרא (שמ' לד, א) את דעת הגאון, שסבר ש"למען ייטב לך" היה כתוב רק בלוחות שניים אך לא בלוחות ראשונים.

<sup>11</sup> שבועות כ, ע"ב, ירושלמי נדרים פ"ג ה"ט, דף לו ע"ד.

<sup>12</sup> ירושלמי שבועות פ"ג, ה"ו, דף לד ע"ד.

בילקוט שמעוני מצינו ג"כ "דאמר מר אנכי ולא יהיה לך בדבור אחד נאמרו" (ירמיהו רמז רסו, ד"ה 'ולא אמרו'), והתוס' בפירושו על סוגייתנו,<sup>13</sup> הרחיב עקרון זה על עשרת הדיברות כולם: "דאחרונות וראשונות חדא מילתא היא דזכור ושמור בדבור אחד נאמרו", ואף סומך הוא על כך כדי ליישב קושי הלכתי העולה מהסוגיא, משמע שלמד את הדברים כפשוטם.

רבי חנינא הניח בשאלתו, כי נוסח הדיברות שבשמות משקף את נוסח הדיברות שהיה חקוק על הלוחות הראשונים, כפי שאמרו הקב"ה במעמד הר סיני, ואילו נוסח הדיברות שבדברים משקף את נוסח הדיברות שהיה חקוק על הלוחות השניים, כפי שניתנו בפעם השניה, ולכן שאל מפני מה כתוב 'למען ייטב' רק בלוחות השניים ובדיברות השניות, אך לא בראשונות. רבי חייא השיב, שקודם שרבי חנינא שואל, מדוע כתוב "למען ייטב לך" רק בלוחות השניים, יש לשאול האם אומנם אמר זאת הקב"ה, בשעה שנתן את הדיברות בלוחות השניים, שכן ניתן לומר שהתוספת שבדברים "למען ייטב לך" זוהי הוספה 'טכנית' של משה רבנו ולא מדובר בשינוי 'מהותי' אותו שינה הקב"ה בעצמו.

רבי חייא מוסיף להקשות, שגם אם נניח שאכן הקב"ה אמר מילים אלו, ייתכן ובשל היסוד של 'בדיבור אחד נאמרו' הרי לאור המדרשים המובאים לעיל, מדובר היה באמירת עשרת הדיברות, הראשונות והשניות, כולן באמירה אחת, "מה שאין הפה יכולה לדבר ואין האוזן יכולה לשמוע",<sup>14</sup> ולרבי חייא עצמו לא ברור כיצד בפועל הייתה אמירה זאת,<sup>15</sup> ואם אכן נאמרו מילים אלו, הן צריכות היו להיחקק בלוחות הראשונים והשניים כאחד. כיוון שמדובר בהבנתם של מדרשים עמוקים, העדיף רבי חייא לשלוח את רבי חנינא לחכם הבקי ממנו באגדה רבי יהושע בן לוי. והלה, שככל הנראה הסכים במקרה זה דווקא עם פשוט שאלת רבי חנינא ולא עם פלפולו של רבי חייא תלמידו, הכריע שאכן על הלוחות ראשונות לא היו חקוקות המילים 'למען ייטב' משום שעתידין הן להשבר.

<sup>13</sup> בבא קמא נד, ע"ב, ד"ה 'בהמתך'.

<sup>14</sup> ראש השנה, כז, ע"א.

<sup>15</sup> ראה דברי הראב"ע (שמ' כ, א), שאף הוא התחבט רבות כיצד בפועל נאמרו הדיברות בדיבור אחד.